

JAKOB HURT KOOLISÜSTEEMIST JA HARIDUSE SISUST

Ants Järv

Tunnetanud oma jõudu tegutsemiseks rahvusena, jõudsid eestlased 1860. aastatel sotsiaalse, majandusliku ja kultuurielu intensiivarengu vajaduse äratundmisele. Kui eelnevatel aastakümnetel kulges areng paljuski stiihilises plaanis ja progressiivsema mõtte kandjaid oli vaid üksikuid intelligentsi hulgas, siis nüüd kujunevad välja sihiteadlikumad ja ülddemokraatlikumad eesmärgid ning paljud algatused tulevad just külakeskonnast ja eesmärkide saavutamiseks rakenduvad võimalikult paljud eestlased nii maal kui linnas. Rahvuse väljakujunemisprotsessis saab kandvaks jõuks talupoeg, kelle tegevust tiivustab soov vabaneda igasugusest orjusest, viha baltisaksa mõisnike ja pastorite vastu, tahe ise suunata arengut, vajadus sisukama hariduse järele. Tähendusrikasteks saavad palvekirjade aktsioon, esimene üldlaulupidu, seltside asutamine jpm., üheks tähtsamaks ajaliseltsi esimene algatus - Eesti Aleksandrikool. Selle asutamiseks loodud peakomitee, eriti aga üle maa rajatud abikomiteed kujundasid välja mõjuka massiorganisatsiooni, mis arendas laialdast, mitmekülget ja rahvuslikku liikumist väga virgutavalt mõjutanud tegevust. Hans Kruus rõhutab põhjendatult, et: "Eesti Aleksandrikooli mõttega koos areneb olulisem osa eesti rahvusliku ärkamise üldideoloogiast, eriti aga eesti emakeelse kooli ideestik." /1/. Kesksuks isiksuseks selle juures ja kõige selle sees oli Jakob Hurt.

Külakoolmeistri pojana oli J. Hurt oma kooliteel isakodust läbi Põlva kihelkonnakooli, Tartu kreiskooli, gümnaasiumi ja ülikooli kogenud omajagu neid ahista- vaid, piiravaid ja mõjustavaid tegureid, mis haridusele pürgivate eestlaste ees seisid. Küllalt olulisel kohal seejuures oli õppekeel, sest piirdus ju emakeelne haridus üksnes külakooliga. Kulus aega ja energiat, enne kui ületati saksa keele mõistmise-tarvitamise oskuse barjäär, et hariduse sisule lähemale jõuda.

Varakult rahvatraditsiooni tähendust tunnetanud J. Hurdas olid filoloogilised huvid ja võimedki gümnaasiumis hakanud kindlamaid sihte omandama, kusjuures omajagu elektrifitseerivat virgutust selles suunas sai ta "Kalevipoja" esimeselt vihikult, kuid vanemate soovi arvestavalt läks ta usuteadust õppima. Kiindumus filoloogiasse saatis J. Hurta kogu ülikooliõpingute aja, jätkus hiljemgi ning selle omaette kõrppunktiks oli 1886. a. Helsingis kaitstud doktoriväitekiri "*Die estnischen*

Nomina auf -ne purum".

Oma erihuvidest lähtuvalt astus J. Hurt üliõpilasena Õpetatud Eesti Seltsi ja sealtkaudu algasid tema kontaktid Fr.R. Kreutzwaldiga, kelle soovitusel ja eestkostel hakkas ta 1862. a. tõlkima uut talurahvaseadust lõunaeesti keelde - "Lihvlandi Talorahva Säädüse-rammat ..." (Trt. 1863). Kirjavahetusest ilmneb, et tõlketegevus oli J. Hurdale nõudlik keelekool, ühtlasi senisest põhjalikum süvenemine uude kirjaviisi. J. Hurda sellealast süvenemist õhutas omakorda veel J. Köler oma kirjadega. 1864. a. esitaski J. Hurt OES-i koosolekul uued õigekirjaõpetuslikud juhised, mis sama aasta lõpul ilmusid brošüüris "Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi" (Trt. 1864). Märkinud, mida O.W. Masing, Fr.R. Faehlmann ja Ed. Ahrens on teinud kirjaviisi alal, tunnistab J. Hurt samas motiveeritult, et vana kirjutamisviis on puudulik. Küllap mõistis ta seejuures, et vanadest tavadest kammitsetud keelepruuk hakkab oluliselt segama ja pidurdamagi tulevast arengut. Ahrensi seisukohti, Köleri innustusi ja Kreutzwaldi soovitusi arvestanud J. Hurt peab eesti keele loomule vastavaks nn. soome kirjutusviisi ning rõhutab kokkuvõttes, et tuleb ümber teha ja parandada "Kooli-rammat" (s.o. Põlva pastori Schwartzi toimetatud sari "Koli-rammat") ning on veendunud, et meil ka "täielisemad õpetuse-rammatud kirjutatakse" /2/.

J. Hurt mõistis pikematagi, et sisukam haridus algab keelest. Selle äratundmisele oli olulise impulsi andnud ka kohtumine Eesti Aleksandrikooli mõtte kandjatega 1863. a. Järgneva paarikümne aasta jooksul oli J. Hurda elus ja tegevuses väga olulisel kohal Eesti Aleksandrikool, koos sellega üldse sisukam emakeelne haridus eestlastele.

Mõtte tähistada pärisorjuse kaotamise 50. aastapäeva ühe jäädava mälestusmärgiga ütles 1860. a. märtsis välja Holstre valla Pulleritsu koolmeister Jaan Adamson. Tema järgi pidi see olema lihtsalt "üks ülem kool Eesti poeglastele" /3/. Konkreetsemat tuge oma mõttele sai J. Adamson naaberkihelkonna Tarvastu kõsterkooliõpetajalt Hans Wühnerilt. Koos päritakse nõu J.W. Jannsenilt, kes oma ettevaatlikkuses piirdub kirjavastusega ajalehes, tunnistades, et "mõnnus oleks se assi kül", kuid eeldab asja uurimist. H. Wühneri kaudu saab mõttest teada Tarvastu kirikumõisa koduõpetaja Oskar Marpurg, kelle vahendusel saadakse kontakt Liivimaa kuberneriga. Mõte hakkas liikuma. Kooli-mõtte algatajad ise lootsid asjatundlikku nõu saada ka OES-ilt, kuid aprillis 1863 Tartus kogesid, et seltsi presidendil prof. C. Schirrenil on "kange püüdmine /.../ Eesti keelt hoopis ära suretada ja Eestlasi Saksteks ümber muuta" /4/. Pärast seda koosolekut tutvuti aga seltsi liikme J. Hurdaga, kes mõttest kohe oli innustunud. Viimase kaudu sai kavatsusest teada Fr.R. Kreutzwald, kellele see mõte esimese hooga oli ilus, meeste "agarus kiiduväärt, aga plaan on liiga suurejoonelises mastaa-bis tehtud, nõnda et selle teokstegemine pole üldse

mõeldav" /5/. Kreutzwald kontakteerus aga kohe Köleri ja Karelliga Peterburis ja, saanud nendelt toetuse, kehutas seejärel J. Hurta, et viimane mõtte algatajaid kiirustaks koostama palvekirja otse keskvalitsusele. H. Wühner oli koolikava esitanud kreisi maakoolivalitsusele ja kirjutanud sellest ka Kreutzwaldile. Kirjas Wühnerile (16.X 1863) kahetseb Kreutzwald, et valiti väga aeglane tee läbi bürokraatiapadriku, kuid loodab siiski paremat, pidades aga siiski oluliseks plaanis "vene keele punkti tähtsamaks tõsta, kui see on sündinud"/6/, mida toonitab ka kirjas (25 - 27.X 1863) J. Hurdale/7/. Kreutzwald teadis, et aadlilt koolile rahalist tuge pole loota, kui, siis peaks tulema nendemeelne põllutöö-kool mõisa kubjaste ja aidameeste koolitamiseks, nagu ta märgib samas kirjas J. Hurdale. Kreutzwaldile oli oluline, et tulevane kool alluks otse haridusministeeriumile. Seda rõhutas ka J. Köler kirjas J. Hurdale 3. IV 1864 /8/. H. Wühner jt. mõistsid aga hästi, et nende ametist olenevalt on nad antud hetkel igati sõltuvad kohalikest kooliülemustest, pastorist ja aadlist, ning isegi kartsid minna vastuollu. J. Hurt on püüdnud aidata peletada meeste kartusi ja jõudnud ka ise seisukohale, et kool allugu haridusministeeriumile, mitte aga kiriklikule maakoolivalitsusele ja selle puruvana-meelsetele käsutavadele.

Mõtte senises arengukäigus nägid asjaosalised Eesti Aleksandrikoolis eelkõige järgmist astet kihelkonnakoolile, milles õpetamine pidi toimuma eesti keeles. Õppekirjandusest olenevalt kavatseti esialgu saksa keeles õpetada füüsikat ja geomeetriat. Eraldi õppeainetena nähti ette nii eesti, saksa kui ka vene keel. Kirjas J. Hurdale oli J. Köler seda meelt, et kui midagi ei saa eesti keeles õpetada, siis tuleb seda teha vene keeles, kuid peamiseks peab ta, et "kõik õpetus peab - nii hästi kui see läheb - rahvakeeles sündima" /9/.

1864. a. oli J. Hurt tihedalt seotud ülikooli lõpueksamite ning väitekirja kirjutamisega, mis võeti vastu jüripäeval 1865. Järgnes koduõpetajatöö Hellenurmes, siis kirikuõpetajaks vajalik prooviaasta Otepääl, kus ta programmi täitis seitsme kuuga. Äksi kirikuõpetajaks aga Liivimaa konsistoorium J. Hurta ei kinnitanud, tuues ettekäandeks lühema prooviaasta. Sooritanud gümnaasiumiõpetaja kutseks vajalikud eksamid, töötas J. Hurt 1868. a. kevadsemestri Kuressaare gümnaasiumis ning sama aasta sügisest alates Tartu gümnaasiumis. Hoolimata õpingute ja tööga kaasnenud pingest on J. Hurt nendel aastatel väga sügavalt juurelnud oma rahvuse ja selle kultuuri olemuse ning saatuse üle. C. Schirreni jt. avalikult kuulutatud seisukohad, mille järgi väikerahvad paratamatult kaovad ja kohalikel on õigem saksastuda, olid J. Hurta juba 1863. a. alates valusalt puudutanud. Siis tulid külakoolmeistrid Eesti Aleksandrikooli mõttega, mis J. Hurdale kohe suure lootskiirena paistis ja tegutsema õhutas. Siis veel tema enda otsene pedagoogitöö, mis omakorda viis sügavamale

järelemõtlemisele eestlaste tuleviku üle. Oma tähendusega olid J. Hurdale ka C.R. Jakobsoni haridusküsimusi käsitlevad artiklid "Eesti Postimehes" ning viimase aabits ja lugemik, mis ilmusid 1867. a. Aleksandrikooli mõtte algatajate ega J. Hurda järgi polnud kavatselaadset põllutöökooli. Vahepeal oli C.R. Jakobson, kes varem piirdus samuti mõistega "üks ülem kool" /10/, hakanud juba samastama Eesti Aleksandrikooli põllumeestekooliga /11/, mida arvestavalt oli koostanud käsi- raamatu "Teadus ja seadus põllul" (1869).

Emakeelsete kooliraamatute probleemiga tegeldi ka kooliõpetajate konverentsidel, kusjuures 1868. a. juunis Viijandis toimunud konverentsil tuli C.R. Jakobson välja plaaniga luua "Eesti õppetuse raamatute laiali lautamise selts", mida Fr. Tuglas loeb Eesti Kirjameeste Seltsi ajaloo alguseks /12/. C.R. Jakobson tegi kiiresti kavatsetava seltsi põhikirjakavandi ning 3. IX 1868. a. palvekirjale seltsi asutamiseks on ka J. Hurt alla kirjutanud.

Kaasalõcmisega nii Eesti Aleksandrikooli kui ka Eesti Kirjameeste Seltsi asutamisel oli J. Hurt üha põhjalikumalt süüvinud eestlaste haridusvõimaluste, üldse aga hariduse olemuse ja sisu probleemidesse. Seejuures oli ta hästi mõistnud laiemat avalikkuse kaasa- haaramise hädavajalikkust.

J. Hurda esimene tähendusrikkam avalik esinemine toimus esimesel üldlaulupeol 1869. a. Aegsasti koostatud ulatusliku kõne tekst jäi küll suure vihasaju tõttu ette kandmata, esitas vaid osa, kuid peamise, mis kolme suure soovina sai tuntuks. J. Hurdale avaldusid priiuse piirid igavestes jumalikes ja ajalikes inimeste seadustes, kuid kõige tähtsamaks lähtealuseks pidas ta rahva elujõudu, mille juured on tema keeles, iseloomus, pärimustes ja ajaloos. Lähtudes olemasolevatest tingimustest arvestab ta, et võimukandjate passiivsus- sest ja otsesest vastuseisust olenevalt tuleb edasisele vajalik alus ise rajada ning "selle heaks tööd teha, vaiva näha ja kulu kanda". Teiseks pidas ta oluliseks, et "Eestimees jäägu Eestimeheks igas ametis, igas seisuses, maal ja linnas". Ja kolmandaks soovis ta, et "Eestirahvale ka suuremaid koolisid elosse sünniks, kui meie kihelkonna ja küla koolid on" /13/.

J. Hurt teadis, et teatud hulk eestlasi oskas ja tahtis näha hetkel veel vaid kitsalt isiklikku kasu. Ta suunas oma soovid kogu rahvale ja arvestas jäädavast ning üleüldist kasu vabadele inimestele, kusjuures "see peab palju enam muretsemist olema hea koolide, raamatu- kogode ja iseäraliste seltside sünnitamise eest". J. Hurt sisendas laulupeelistele, et võimalikult kiiresti tuleb rajada emakeelse õpetusega "hea kreiskooli vääriline EESTI kool", mis omakorda küla- ja kihelkonna- koolidki "kõrgema pulga peale" aitaks viia. Eriti rõ- hutas ta seejuures, et tõeline "nii hästi vaimu kui ka südame äratamine ja harimine" saab toimuda ainult ema- keelses koolis ning just talurahva hulgast pärit noor-

tele on vaja sisukamat emakeelset haridust, kusjuures sellises suuremast eesti koolist saaks "meie vabadu- sele tõsine kasu ja tugi" /14/.

1869. a. sügisel esines J. Hurt Tartus gümnaasiumiõpetajate pedagoogilisel õhtul põhjalikult läbikaalutud ettekandega, milles meil esmakordselt nii selgesti esitas hädavajaliku koolisüsteemi ja vastavalt ka hariduse sisu. Esimeseks (alamaks) astmeks pidas ta kõikidele lastele kohustuslikku külakooli, kus tuleks tegelda mitte ainult lugemise, laulmise ja usuõpetusega, mida seni harilikult oli õpetatud, vaid kindlasti ka kirjutamise ja rehkendamise ning loomulikult õpetada kodumaatundmist. J. Hurt ei pea õigeks, et külakoolis nähakse üksnes leeriõpetuseks ettevalmistajat. Väärrib tähelepanu, et kogu austuses usuõpetuse vastu taunib ta samaaegselt usuõpetusega liialdamist külakoolis, leides põhjendatult, et see on "tõelisele usklikkusele ning ilmalikule õpetusele kahjuks" /15/. J. Hurt peab külakooli ettevalmistusastutestks elu tarbeks ja need "peavad elementaarsel viisil kõiki tähtsamaid eluvajadusi arvestama", kusjuures "vajadused pole ainult usulist, vaid ühtlasi ka olulisel määral ilmalikku, parem veel: maailmatundmise laadi" /16/.

Rahvakoolide teiseks astmeks maal oli kihelkonnakool, milles J. Hurda järgi antakse "õpetust külakooli ainetes laiendatud ulatuses" ning uute õppeainetena lisab ta geograafia, ajaloo ("iseäranis tähele pannes kodumaad"), füüsika, emakeele ning saksa ja vene keele algõpetuse huvilistele. Eriti väärrib tähelepanu, et J. Hurt meil esmakordselt määratleb emakeele asendi ja põhisisu rahvakoolis - "emakeele elementaargrammatika õpetamine stilistiliste harjutustega" /17/. J. Hurt rõhutas: "Emakeele grammatikalist läbiarutamist pole minu teada kihelkonnakoolides veel kusagil ette tulnud ja tema sissetoomine on üks uus, aga minu meelest hädatarvilik ajanõue. Tema senine ripakilejätmine tuleb maakooli juhtide ning ülemuste suurest huvipuudusest rahvakeele vastu." /18/. Emakeele õpetamise vajalikkust näeb ta selleski, et "eesti keele pruukimine seniajani vigase kiriku- ning pastorite keele kange mõju all seisab" /19/. Tähelepanu äratav, et J. Hurt näeks meeldi tütarlastele eraldi ja vähendatud ainemahuga kihelkonnakooli "võõraste keelte täieliku väljajätmisega", kuid mis "käsitöö-õpetuse ja võib-olla muud iseäralik-naiselikud tegevuskonnad oma kavasse võtab" /20/.

Rahvakoolide kolmandaks, kõrgemaks astmeks maal nägi J. Hurt kolmeaastase õppeajaga maakonnakoole, mis baseeruksid kihelkonnakoolidel ja millede programmid oleksid võrreldavad linna kreiskoolidega, kuid arvestaksid maa olusid ja vajadusi. Uute õppeainetena oleksid seni veel puuduvates maakonnakoolides algebra, stereomeetria, planimeetria, maamõõtmine, tehnoloogia ja teoreetilis-praktiline põllumajandusõpetus, siis iseseisva ainenäe või koos isamaa ajaloo "maa-asutuste ning põhikorra tuttavaks tegemine" ning kohustuslikena

saksa ja vene keel. Lõpuklassis peab ta soovitavaks didaktika ja metoodika õpetamist "lootusriikaste koolmeistrite tarbeks". Sellises sisus ja mahus nägi ta ka tulevast Aleksandrikooli. Eraldi rõhutas ta aga, et "rahvakoolis võib õpetust anda ainult emakeeles" /21/.

Oppekeele küsimust on ta oma ettekandes põhjalikumalt arutanud, tõestades, et haridust "emakeeles saab kätte poole vähema ajaga ning poole kuluga", kuna midu kulub õpilaste aeg ja jõud võõra keele õppimisele, kool aga rahuldub õpilaste pealiskaudsete vastustega ning lõpuks on olemas vaid kahtlasevõitu teadmised. "Õpetus emakeeles hoiab alal sideme rahvaga," toonitab J. Hurt, märkides, et saksakeelsete koolide eestlastest õpilased on rahva tulevikule enamasti kaduma läinud. J. Hurt on kindlalt veendunud, et emakeelse hariduse kaudu "haritakse ühtlasi rahva kirjavara". Eriti peab ta seejuures silmas emakeelseid kooliraamatuid, arvestades, et saksastamist ajavad "koolide juhid rahva kirjavara kasuks viimasel ajal pole samahästi kui midagi teinud" /22/. Ümberrahvustamise küsimuse üle arutledes juhtis ta sakslastest kolleegide tähelepanu sellele, et ülipüüdlik saksastamine võib kaasa tuua venestamise, millest Moskva panslavistid juba kirjutavatki. J. Hurt on siiski optimistlik, sest ta näeb veel oma kultuuripinda ja et rahval on oma karakter, oma religioon, kusjuures "üheks tugevaks vastasabinõuks selle Moskva härrade laastamise vastu on üksnes rahvakoolide ning rahvaelu väljaehitamine rahvuslikul põhjal" /23/.

Eesti Aleksandrikooli ja ka Eesti Kirjameeste Seltsi asutamises on olulise tähendusega initsiaatorite (Adamson, Wühner, Hurt, Jakobson, Jannsen jt.) kohtumised 6. ja 7. juulil 1870. a. Helmes ja Tarvastus. J. Hurt kõneles Helmes "meie koolitatud ja haritud meestest" ning põhjendas rahvusliku ideoloogia olemust ja tähendust. Ta arvestas tõsiasja, et "Eestimaa on Veneriigi maakond ja seks saab ta ka jääma" /24/, kuid sellele vaatamata ei pea ta ümberrahvustamist võimalikuks, kuigi "kurdab ja kaebab valusasti" ümberrahvustamise pärast, sest enam haridust saanud eestlastel "aega mööda kombeks ja harjunud viisiks on saanud salata oma rahvust", saksastuda või venestuda, kuigi orjusest vabastatud talurahvas "ei seisa enam tõiste al, vaid tõiste kõrval" /25/. Pealegi on ta veendunud, et "niisugust hirmust terve rahva surmamist meie ajal enam ei või olla ega tulla" /26/. J. Hurdale oli ülimalt oluline ja sisendas seda ka teistele, et "meie koolitatud vennad peavad Eesti rahva liikmeteks ehk Eestlasteks jääma" /27/. Helme kõnegagi taotles J. Hurt ju kõige muu kõrval sisukamat ja teadlikumat emakeelset haridust, mis rahval endal aitaks veelgi paremini tunnetada iseenda elujõudu, kuna eestlased on seni ikka "imelise jõuga ka vägevamate võimu ja meelevalla al oma iseloomu, keele ja kombes muutmata ja murdmata hoidnud" /28/.

Samal 1870. a. hilissügisel läks J. Hurt oma mõtetega julgelt edasi ja gümnaasiumi pedagoogilisel õhtul

rääkis ta "Eesti keele õpetamisest kõrgeimas koolides", rõhutades, et "eesti keel tuleb õpetusainena ka meie saksa gümnaasiumidesse ja kreiskoolidesse eestlaste maalsisse viia" /29/, sest "kes meie juures, eestlaste maal, elada ja äri ajada, üht maa ametikohta täita, mõne ametiasutuse eesotsas seista või selle liikmena talitada, kes õpetaja või rahvakooli eestseisja ning juhataja tahab olla, sellele on eesti keele hea tundmine mõõdapäasematult tarvilik ja kes teda juba kodust peale ei mõista, peab, olgu ta sakslane või venelane, tema ära õppima" /30/. J. Hurda järgi ei tohi paikseks jääda tahtjatele piirduda üksnes keele algkursusega, vaid teisel astmel tuleb minna sügavamalt "keele vaimu ja ülesehituse juurde" ning õpetus peab tingimata haarama "rahvapäraste kirjatööde lugemist, mis iseäranis kohased on rahvast, tema vaimu, tema kombeid, harjumusi, vaateid jne. tuttavaks tegema" /31/.

Nii on J. Hurt eesti keele õppimise ja õpetamise osas nii eestlastele nende koolides kui ka muulastele juba gümnaasiumides näinud ette sügavamaid ja mahukamaid teadmisi, mis tagaksid hariduse üldisema ja laiemasisukuse. Tema ise oli "oma õpetustegevuse viimasel ajal Tartu gümnaasiumis eesti keele tunde andnud ja kooliõpilaste poolt elavat osavõtmist leidnud" /32/. J. Hurt vaatas aga kaugemalegi. 1874. a. sinodis esitatud ettekandes "Eesti päevaküsimused" märkis ta: "Ülikooli juurde tahaksime meie eesti keele lektoraadi asemele selle keele jaoks korralist professuuri." /33/.

1869. a. saadi kõrgemalt poolt luba korjata raha Eesti Aleksandrikooli asutamiseks. 1870. a. valitud Eesti Aleksandrikooli asutajate komitee presidendiks sai J. Hurt, kes koostas mahuka selgituse "Eesti Aleksandri-kool. Üks tähtis kuulutus ja palve kõigele Eestirahvale", milles tõstis välja ka kavatsetavad õppeained. 1869. a. pedagoogilisel õhtul välja pakutud maakonnakooli kavaga võrreldes oli õppeainete süsteem täpsemalt esitatud ja loogilisemalt seostatud ning "mis meie isamaasse puudub" rõhutatult märgitud /34/. Kui maakonnakooli puhul oli J. Hurt rääkinud mõnest tunnist didaktikale ja metoodikale, siis nüüd pidas ta perspektiivis võimalikuks, et "saab Aleksandrikooli kõrvale üks ühe- või kaheaastane iseõpetus asutatud ja alustatud, koolmeistrite väljaõpetamiseks" /35/. Täpsemalt määratles ta eesti keele kui õppeaine asendi ja mahu tulevases Eesti Aleksandrikoolis: "**Eestikeel.** Seda saab nõnda õpetatud, et koolipoisid oma emakeelt selgeste ja ilma veata rääkida ja kirjutada oskavad. Oppijaid harjutatakse igasugu asjadest pääst midagi kirjutama, niisamati ka kirju üles panema, mis maha ja ameti pidamises, kauplemises ja muu asjade toimetamise juures pruugitakse." /36/. Lisaks grammatika heale tundmisele nägi J. Hurt seega ette küllalt laiaulatuslikku kirjandiõpetust tänases mõttes, mis tollal oli päris uus suundumus. Kirjanduse õpetamist seejuures ta otseselt ei maini, kuigi 1870. a. pedagoogilisel õhtul oli pidanud gümnaasiumis võimalikuks "rahvapäraste kir-

jatööde lugemist". Selles "tähtsas kuulutuses" peab J. Hurt eriti oluliseks laia avalikkuse valgustamist just eestikeelse kooli vajalikkuses, kuna "kooli peetakse Eestikeeli" ja "kõik tõsine ja täieline, mõnus ja mõjuja õpetus, nii häste vaimu kui ka südame äratamine ja harimine, üksi sündinud emakeeli inimesele antud saada võib" /37/ ning seetõttu "Saksa ja Venekeel ei saa mitte õpetamise keel, vaid õpitav keel olema" /38/. J. Hurt koputab rahva enda südametunnistusele ja osutab rahvusele äärmiselt kahjulikule tendentsile, kui võõras keeles hariduse saanud "ei arva ennast enam Eestlasteks, vaid Sakslasteks, et nad kül seda sügugi ei ole" /39/. Põhjendatult seostab J. Hurt sisukama ja mahukama emakeelse üldharidusega eesti keele enda arengu ning "koolide läbi saab Eesti kirja vara kasvama ja igapidi täielisemaks minema" /40/.

Eestikeelse hariduse, laiemalt aga üldse eestluse propaganda J. Hurda poolt tõi endaga teravaid vastuväiteid baltlastelt (arvestagem siinjuures ka C.R. Jakobsoni ja tema isamaakõnesid baltlaste ärritajana). Aleksandrikooli esimese aruande lisas "Mis Aleksandri-koolile vasta pannakse ja mis selle pääle kosta" märgib J. Hurt kahetsusega, et kõrgema ameti ja vaimuharidusega mehed "suuremat jagu kõik Aleksandri-koolile kangeste vasta pannud" /41/ ning mitmes kihelkonnas "nimelt kiriku õpetajate vastaseisimine ja asja äralaitmine raha korjamise sääl osast koguni kinni pannud" /42/.

Otseselt vastaliste, neile järeleandjate, argade ja kartlike vastu küsib J. Hurt otse: "Mis tuleb Eestirahva saksastamisest ja venestamisest arvata?" /43/. Veenvalt selgitades ja objektiivselt olusid hinnates usub J. Hurt kindlalt, et ümberrahvustamine pole mõeldav ega võimalik, pealegi kus "Vene valitsuse ajal oleme meie vabaks rahvaks saanud" ja sellele vaatamata, et "meie oleme Veneriigi alamad ja tahama seks jääda ka edaspidi" /44/. Talupoegade eneste tuimuse võitmiseks ja ka perspektiivide näitamiseks selgitas J. Hurt uuesti olemasolevat ja kavatsetavat koolisüsteemi, rõhutas veel kord, et "õppimise keel ise olgu ja jäägu oma emakeel" /45/, mis tagab võimalikult väiksema ajakuluga baashariduse omandamise ning on eluliselt oluline rahvuse enda seisukohalt, sest "keeles elab meie vaim, tema läbi avaldab ennast meie sisemene elu" /46/, "pääle selle on rahva keel täis tuumakat eluõpetust ja teravat loomulist tarkust" ning "rahva keeles elab kõik rahvas" /47/. Tingimata lapsedki, kellele tegelikult "ka kõige parem toit veel täieiste hää" /48/ pole, kuid kadakasaksteks või poluvernikuteks tehtuna on nad "puhas poolikud ja igapidi puudulised inimesed" /49/, kes pole suutelised rahvale vajalikku kirjavara soetama. J. Hurt ei väsi rõhutamast, et on vaja targemat ja n.ö. juurelt tundmist, et mõista rahva keelt, selle mitmenarulisil murdeid, rahva vanaaegseid mälestusi, laule ja jutte, vanasõnu ja mõistatusi, kombestikku jm., pealegi on "mitmesuguste Eesti asjade uurimine sündinud Eestlastel

palju kergem kui muu rahva liikmetel" /50/ ning nii saaks "kaunis vaimu vara tõeste ka meie omaks, ka meie vereks ja meie lihaks" /51/. J. Hurt on nõus, et hetkel pole eesti keel teaduskeelena piisavalt rikas, kuid, juhtinud tähelepanu soomlaste edusammudele, rõhutab, et meilgi "Eestimaa ei ole see sugugi võimata, kui aga ise tahame ja mõistlikult tööd teeme" /52/.

Nii on J. Hurt põhjalikult ja küllalt erinevatest aspektidest valgustanud mitte üksnes kavandatud Eesti Aleksandrikooli, vaid teinud ühtlasi laia üldharivat tööd. Ta on näidanud ja avanud perspektiive, mis võimalikult paljudele avanevad, kui hariduse sisu endale teadvustatakse ja selle nimel ka tõsist tööd hakatakse tegema.

Sisukama hariduse üheks komponendiks J. Hurdale oli ajaloo, iseäranis oma isamaa ajaloo korralik tundmine. Tema enda gümnaasiumipäevil alanud ajaloohuvi kasvas ülikooli ajal, sai 1863. a. virgutust J. Kölerilt, kuid pärast kohtumist skeptilise Kreutzwaldiga 1864. a. taandus see mõneks ajaks. Loomuomane kiindumus rahvaluule vastu ei lasknud aga hääbuda ajaloohuvil. 1867. a. oli ta "Vanemuise" seltsi kuuõhtuteljust ajaloo aspektist käsitletud rahvaluulet ja ristiusu tulekut. Teatud impulsi süvenemiseks eesti ajalosse sai J. Hurt ka C.R. Jakobsoni esimeselt isamaakõnelt, mille viimane pidas 6. okt. 1868 "Vanemuises". Sama aasta hilissügisel hakkas J. Hurt omakorda kirjutama ülevaadet eesti ajaloost, arvestades oluliselt Henriku Liivimaa kroonikaga, mille uus saksakeelne tõlge oli 1867. a. ilmunud. Lootus oma teos avaldada esimeseks üldlaulupeoks ei teostunud, käsikiri jäi "kitsasse värvasse kinni" /53/. Oma ajaloopildid sai J. Hurt trükkis avaldada "Eesti Postimehe Lisalehes", mida ta toimetas 1871. a., raamatuna aga alles 1879. a.

J. Hurt polnud ajaloolane selle otseses tähenduses. EKMS-i teisel koosolekul 30. juunil 1872. a. seltsi ülesannetest rääkides oli ta eesti keele harimise ja kirjavara soetamise kõrval tähtsaks pidanud vana aja uurimist ja seda just rahva mälestuste kaudu, kutsudes mõistma, "mis suur hind vana aja lauludel ja regevärsidel on, kui oma esivanemate vana elu, usku, kombeid, arvamisi ja vaimuharimise järke tundma tahame õppida" /54/. Kui J. Hurt EKMS-ile lubas, et kirjutab "sündinud asjade raamatu" (s.o. ajaloo), siis pidas ta oluliselt silmas koolmeistreid ja laiematki avalikkust, et eelkõige need omaksid sisukamaid teadmisi ja sügavamalt mõistaksid oma rahvuse lugu, oskaksid lähemalt tunnetada ka oma rahvakunsti ajaloolist ja kunstilist tähendust ning teadlikumalt võiksid korjata, päästa "tääduse materjaali kahetsemise väärt unustuse kartusest" /55/.

Allikaid arvestav J. Hurt püüdis olla objektiivne oma ajalookäsitluses, et nii tagada täpsem alus ja ka sisu üldisemale haridusele. Toonastes ühiskondlikes liikumistes pakkus ta sellisel moel aga vähem-

julgeid üldistusi ega suutnud üldsust kõiges kaasa tõmmata. C.R. Jakobson kasutas allikmaterjale vabamalt ja nii pole ta ajaloo uurimist otseselt edasi viinud, kuid tegi julgeid üldistusi, sõnastas mõttekäigud koolilajaid-lugejaid kaasakiskuvalt ja tema isamaakõned mõjusid nii üldsust enam äratavalt-virgutavalt.

1877. a. alustasid aadli ja kiriku esindajad uut rünnakut Eesti Aleksandrikooli vastu. J. Hurt oma "Avalikus kirjas H.v. Samsoni herrale Aleksandri kooli pärast" (1877) tõrjub süüdistused, osutab taas kord talurahvakoolide kolmeastmelise süsteemi vajalikkusele ning rõhutab kindlalt emakeelse õpetuse ja hariduse tähtsust ja tähtsust. Samas peab ta igati loomulikuks, et eestlased gümnaasiumides ja ülikooliski edasi õpiksid, kuid kindlasti eestlasteks jääksid ega pööraks selga oma rahvale. Eesti Aleksandrikooli vastased värbasid endale toetajaks Karula koolivanema Pärt Suija, kelle nime all jätkati rünnakuid eestikeelse hariduse vastu, räägiti omakasupüüdlikest eesmärkidest lähtuvalt põlütöökoolist. J. Hurt oma vastuses P. Suijale 1878. a. nimetab teda ja teisi tema taga eesti koolide lõhkujateks, orjameelsuse kandjateks, kes tahavad, et eestlased käigu üksnes nende ettekirjutuste järgi, laulgu vaid nende teksti /56/. Oma taotlustes pidas J. Hurt kogu aeg silmas seisuste võrdsust ning sisukam ja mahukam emakeelne haridus aidanuks seda ka tagada ja kindlustada.

Laiemas plaanis olid kogu rahvuslikus liikumises üha ilmsemaks saanud juba ka erinevad suundumused, mis C.R. Jakobsoni "Sakala" ilmuma hakates 1878.a. selgesti avaldusid, eriti pärast J. Hurda avalikku kirja ("Sakala" 19.08.1878, nr 27), milles ta palus enda "Sakala" kaastöölise hulgast välja arvata.

1880. a. asus J. Hurt Peterburi Jaani kiriku õpetajaks. Siirdumist Peterburi ajendasid küllalt olulisel määral paremad majanduslikud tingimused, mis Otepääl mitmesugustest põhjustest tingituna olid enam kui kasinad. 1881. a. loobus J. Hurt EKMS-i presidendi ametist, kuid jäi edasi Eesti Aleksandrikooli peakomitee presidendiks. Rahvusliku liikumise üldisest arengust olenevalt ei kulgenud rahulikult ka Eesti Aleksandrikooli pea- ja abikomiteede suhted ning tegevus. Kooli põhikiri ja õppeplaan põhjustasid tõsiseid vaidlusi. J. Hurta tõrjuvale positsioonile oli nüüd asunud ka Mihkel Veske, kes kooli plaane ei usaldanudki J. Hurda kätte, vaid saatis need Peterburi otse J. Kölerile, kes arvestas reaalkooli Venemaa mallide järgi. Seda toetasid 1882. a. juunikuu peakoosolekul ka M. Veske, J. Kunder, J. Kõrv, J. Kurrik, kusjuures M. Veskele oli oluline, et "Aleksandri kooli kasvandikud Vene riigi reaalkoolide õiguste osalisteks saaksivad" /57/.

J. Hurt ei pidanud oma avalikus kirjas (1883) anud hetkel reaalkooli veel reaalseks, sest puudusid tasemel õpikud, polnud piisavalt raha kooli majandamiseks ning polnud veel selge, kas "enam realkoolisid tuleb soovida, mis polytehnikumile ettevalmistavad ja omad

õppijad siis senna viivad, või gymnasiumisid, mis universiteedi päälle viivad" /58/. Tegelikke olusid hästi tundev J. Hurt oli ettevaatlik, mõistis, et emakeelse te reaalkoolide ja gümnaasiumide jaoks on vaja kindlamat ja sisukamat põhja, mille rajamist Aleksandrikool antud hetkel suutnuks tagada, loonuks juba järeleproovitud aluse. M. Veske oli optimist, tahtis Aleksandrikooli kohe "üheks kõrgemaks kooliks, realkooli vääriliseks tõsta ja mitte üheks alamaks kreiskooliks maha suruda, nagu õp. herra Hurt ja mõni tema kaasmõtteline seda tahab" /59/. Suhted Eesti Aleksandrikooli peakomitees teravnesid 1883. a. algul, kusjuures oma osa selles oli ka J. Hurda keeldumisel laenata suurem rahsumma Aleksandrikooli arvelt Krimmi eestlastele Kuntaugani mõisa ostmiseks, mida J. Köleri vahendusel taotleti. Jätkusid vaidlused pea- ja abikomiteede õigus- test ning suhetest. J. Hurt ei nõustunud presidendi- ametist tagandamisega, kirjutas siseministrile ja ku- bernerile oma märgukirjad, millede hukatuslikku tähendust ta ilmselt ei osanud ette näha, mis aga said riigivõimule teatud trumpideks juba eos oleva venestus- kampaania teostamiseks. 1884. a. tuli J. Hurdal lahku- da presidendi kohalt. Peagi järgnes komiteede sulgemi- ne riigivõimu poolt. H. Treffner jt. olid küll naiiv- selt lootusrikkad ja uskusid veel 1887. a. eestikeelse kooli võimalust, kuid 20. aug. 1888 avati ametlikult Põltsamaal Kaarlimõisas vene õppekeelega Eesti Alek- sandri Linnakool. Oppeplaanis olid küll eesti kee- le tunnid ja emakeeles käis usuõpetus, kuid rahva ko- gutud rahaga asutatud kool allus teistele tuultele. Tõ- si, rahvusliku kasvatusel alal tegid koolis antud raa- mides suurt tööd mõõdnud sajandi lõpul kirjanikud-kool- meistrid Jakob Tamm ja Ernst Peterson. Koolid alt üles välja olid aga juba venestamispoliitika kõidikuis.

Eesti Aleksandrikooli pikka aega kestnud asuta- mislugu avab kõneka tahu rahvusteadvuse keerulisest kujunemisest tollal, kus rahvuslikud huvid ja rahvus- poliitikagi mõneti liidripositsiooni saavutamisele allutati. J. Hurt oli kirikuõpetaja ja selle ametikoha täitjat polnud raske arvata vastaste hulka. M. Veske avalikust kirjast (1883) torkavad silma erilisel rõhutatud pöör- dumised ja osutamised - "õpetaja herra J. Hurt".

J. Hurda seisund oli pikematagi kahemõtteline. Tu- leks aga arvestada sedagi, et kirikuõpetajaametit võt- tis ta küllalt olulises osas kui leivatõöd, mis tagas majandusliku kindlustatuse ja võimaldas tegelda rah- vuskultuuri probleemidega. Selles valdkonnas muutubte- ma tegevus nüüd eriti intensiivseks. Süvenenud ne-lõpu- liste sõnade uurimisse, kirjutas ta sellel teemal väi- tekirja ja väitles 24. veebr. 1886 Helsingi ülikoolis filoloogiadoktoriks. Samal ajal oli tal käsil olnud ka "Vana Kandle" teine köide (1886), silme ees juba ka "Setu-raamat". 1888 avaldas ta "Paar palvid ...", mil- lele kohe reageeriti, algas rahvaluule suurkogumine. Täpselt, sihikindlalt ja peene taktitundega suunas J.

Hurt kogumistööd oma avalike aruannetega, mis laiemas plaanis olid nii kogujate kui avalikkusegi juhtimine rahvuskultuuri sügavama mõistmise teele. Uhtaegu oli siingi tegemist hariduse sisu probleemidega, mis J. Hurda tegevuses olid alati olnud kesksel kohal. Ka "Vanemuise" uue maja avamiskõne (12. aug. 1906) üheks põhi-teesiks oli sisukam haridus - kombe kohaselt pühit- ses ta uut maja kristlikult, kuid avas "pidulikult ariduse töö pääle" /60/ ning lootis, et uues majas hakatakse "tuumakamat vaimutoitu ja lõbu pakkuma, kui läinud ajad lubasivad" /61/. Samuti taas kord osutas ta seejuures emakeele tähendusele ning nuhtles neid, kes oma sugurahvast ja emakeelt põlgavad, end kanges- ti sakslasteks tahavad teha, seda koguni rahvaloendu- se andmestikus. Talle oli lõpuni oluline eesti rahva edenemine, mida ei taga "sakslemine ja saksastamine", üldse oma rahvuse salgamine ja ümberrahvustumine.

Emakeelse haridussüsteemi ideoloogina oli J. Hurt kaugel ees oma ajast. J. Hurt on ilmselt põhjalikumalt kui keegi teine tema kaasaegsetest läbi mõtelnud ema- keelse hariduse üldise süsteemi, sisu ja arengusihid ning väga järjekindlalt selle eest seisnud, selgita- nud võimalikult kõigile ja nõudnud eestlastelt enes- telt arukat tegutsemist sisukuse suunas, kus puuduk- sid kius ja jonn, priitahtlik rahvuse reetmine jm., mis pikematagi "teevad meie ariduse põllu lahjaks, meie elu vilja kiduraks, meie auu ja kiituse halvaks" /62/. J. Hurdale oli emakeelne kool kõige olulisem rahvus- liku olemise alus, millele tugineb rahvuskultuur, areneb ja kasvab rahvusteadvus, oneneb rahvuslik vää- rus. Aeg on meile seda ka tõestanud.

Kasutatud kirjandus

1. Kruus, H. Eesti Aleksandrikool. - Tartu, 1939. - Lk. 5.
2. H/hurt/, J. Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi. - Tartu, 1864. - Lk. 15.
3. Adamson, J. Aleksandri kooli asutuse ajalugu aastast 1860 kuni 1871 // Oma Maa. - 1884. - Lk. 117.
4. Sealsamas. - Lk. 118.
5. Fr.R. Kreutzwald J. Hurdale /6.V 1863/ // Fr.R. Kreutzwaldi kirjavehetus. - Tallinn, 1979. - VI kd. - Lk. 67.
6. Sealsamas. - Lk. 319.
7. Sealsamas. - Lk. 75.
8. J. Köler J. Hurdale 3.IV 1864 // Eesti Kirjandus. - 1911. - Lk. 29.
9. J. Köler J. Hurdale 1.VI 1865 // Eesti Kirjandus. - 1911. - Lk. 137.
10. Jakobson, C.R. Kroonu madruste koolist // Eesti Postimees. - 1868. - 10.I. - Nr. 2; Vt.: Jakobson, C.R. Valitud teosed. - Tallinn, 1959. - II. - Lk. 49.
11. Jakobson, C.R. Veel mõni sõna põllutöö asjust // Eesti Postimees. - 1868. - 5.VI. - Nr. 23. Vt.: Jakobson, C.R. Valitud teosed. - Tallinn, 1959. - II. - Lk. 52 - 53.
12. Tuglas, Fr. Eesti Kirjameeste Selts. - Tallinn, 1958. - Lk. 44.
13. Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad / Toim. H. Kruus. - Tartu, 1939. - Lk. 42 - 46.
14. Sealsamas. - Lk. 48.
15. Sealsamas. - Lk. 56.
16. Sealsamas. - Lk. 56.
17. Sealsamas. - Lk. 56.
18. Sealsamas. - Lk. 56 - 57.
19. Sealsamas. - Lk. 57.
20. Sealsamas. - Lk. 57.
21. Sealsamas. - Lk. 59.
22. Sealsamas. - Lk. 62.
23. Sealsamas. - Lk. 62.
24. Sealsamas. - Lk. 75.
25. Sealsamas. - Lk. 70.
26. Sealsamas. - Lk. 77.
27. Sealsamas. - Lk. 67.
28. Sealsamas. - Lk. 78.
29. Sealsamas. - Lk. 81.
30. Sealsamas. - Lk. 82 - 83.
31. Sealsamas. - Lk. 93.
32. Sealsamas. - Lk. 169.
33. Sealsamas. - Lk. 169.
34. Hurt, J. Eesti Aleksandri-kool. - Tartu, 1871. - Lk. 4.

35. Sealsamas. - Lk. 4.
36. Sealsamas. - Lk. 3.
37. Sealsamas. - Lk. 14.
38. Sealsamas. - Lk. 18.
39. Sealsamas. - Lk. 19.
40. Sealsamas. - Lk. 21 - 22.
41. Hurt, J. Esimene aruanne tööst Aleksandri-kooli kasuks. - Tartu, 1872. - Lk. 16.
42. Sealsamas. - Lk. 17.
43. Sealsamas. - Lk. 20.
44. Sealsamas. - Lk. 37.
45. Sealsamas. - Lk. 30.
46. Sealsamas. - Lk. 39.
47. Sealsamas. - Lk. 43.
48. Sealsamas. - Lk. 44.
49. Sealsamas. - Lk. 47.
50. Sealsamas. - Lk. 58.
51. Sealsamas. - Lk. 68.
52. Sealsamas. - Lk. 70.
53. Hurt, J. Pildid isamaa sündinud asjust. - Tartu, 1879. - Lk. 155.
54. EKMS protokollid // Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1873. - Tartu, 1873. - Lk. 73.
55. Sealsamas.
56. Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. - Lk. 194 jj.
57. Veske, M. Avalik vastus õpetaja härra J. Hurt'i "avaliku kirja" peale. - Tartu, 1883. - Lk. 25.
58. Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. - Lk. 217.
59. Veske, M. Avalik vastus õpetaja härra J. Hurt'i "avaliku kirja" peale. - Lk. 8.
60. Hurt, J. Onnistamise-kõne Vanemuise Seltsi uue maja pühitsemise päeval. - /Tartu, 1906/. - Lk. 3.
61. Sealsamas. - Lk. 6.
62. Sealsamas. - Lk. 11.